

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	מבוא: שחזור העבר לשם עיצוב ההווה
7	פרק ראשון: זמן, מרחב ואדם
7	מישור החוף בתקופת המנדט: מאפיינים של המרחב והזמן
11	ההון הזעיר, ההון הבינוני וההון הגדול
18	פרק שני: היזם הפרטי והפיתוח בארץ ישראל בתקופת המנדט
18	יזם כלכלי: הגדרות ומאפיינים
20	ארץ ישראל והיזמה הפרטית בשנות העשרים והשלושים
26	הפיתוח בארץ ישראל מנקודת מבטו של המשקיע הפרטי
31	פרק שלישי: חוות מטעים במישור החוף
31	ההגירה ומאפייניה והשפעתם על הקמת חוות בארץ ישראל
34	חוות קלמניה
44	יהודי קנדה וארץ ישראל והחוות בהדר ובגן השרון
46	נורמן שיפר והמשק הגדול בהדר
52	מקס אידלמן וחוות המטעים בגן השרון
59	פרק רביעי: אחוזות מטעים במישור החוף
59	יזמה פרטית: אמצעי לפיתוח 'התיישבות עובדת'
62	גן רווה: התיישבות יזמים פרטיים מדרום אפריקה באדמות קוביבה
	מאיר רוזוב והתכנית הגדולה לייסוד קבוצות מטעים 'רוזוביה'
78	באדמות נענה
81	הוועדה המנהלת על פי רוזוב
88	צבי חומסקי: שיתוף הון ועבודה
96	גן רש"ל
98	גני הדר

104	פרק חמישי: הברון דה מנשה והסתדרות בני בנימין
104	פליקס דה מנשה: קווים לדמותו
110	הקשרים עם הסתדרות בני בנימין
118	פרק שישי: יזמות יהושע חנקין להשגת יעדים לאומיים
118	'תזכיר' ו'תכנית' לשיתוף פעולה בין יזמה פרטית והתיישבות 'ההון הלאומי'
124	קרן קימת לישראל ויהושע חנקין: הסכמה לצד חילוקי דעות
129	יהושע חנקין ו'אוצרותיו'
133	פרדס האוצר
139	חברות לרכישת קרקע ולהתיישבות
142	פרוור הנופש חפציבה
148	אמון, קדימה, נחלת יהודה ומרץ: מושבות ליצירת בסיס כלכלי-חברתי איתן
152	הבתים של יהושע חנקין
157	פרק שביעי: חברות מטעים במישור החוף
157	'משלחת מלאכים טובים': הופעתו של ההון הגדול בארץ ישראל
160	חיים ויצמן ויחסו להון הגדול
164	אשר פירס
171	מקס שולמן
177	אלפרד מונד
179	התפתחותה של חברת מטעי גן חיים
185	התרחבות: ניסיונות ליצירת מונופול באזור המטעים במישור החוף
191	התפלגות: הקמתה של חברת מטעי ארץ ישראל
	פרק שמיני: חוות וחברות מטעים במישור החוף בתקופת המנדט:
201	תופעת נוף ייחודית
201	התופעה וייחודה במרחב ובזמן
213	ביוגרפיה התיישבותית
219	נספחים
221	נספח 1: האוצר הארץ-ישראלי עברי לחקלאות בע"מ
225	נספח 2: מדידות משקעים על גג ביתו של יהושע חנקין בעין-חרוד
230	נספח 3: תקנון חברת גן חיים, 1927
233	מקורות וביבליוגרפיה
248	מפתח שמות האישים
252	מפתח שמות חברות, מוסדות וארגונים
254	מפתח שמות המקומות

פתח דבר

דרכים רבות להגדיר אזור (zone) וחבל (region). בשנת תשל"ה (1975) מייך הגאוגרף דב ניר הגדרות אלה בספרו 'שיטות מחקר בגיאוגרפיה רגיונלית' והציג ארבע קבוצות: האחת – תחום גאוגרפי המתאפיין בתכונה אחת המבדילה בינו לבין סביבתו הצמודה אליו. השנייה – תחום גאוגרפי המאופיין במספר תכונות הקשורות אלו באלו. השלישית – סך הכול של פעילויות האדם בתחום גאוגרפי מסוים, והרביעית – חבל תפקודי המתאפיין במטרה רצונית מסוימת, מחקרית, תכנונית, פוליטית או כלכלית. מיון זה אפשר הפרדה בין המונח חבל ואזור. תחום גאוגרפי שמאופיין בתכונה אחת תואם בדרך כלל את המונח אזור; תחומים המאופיינים בכמה תכונות, עשויים להתאים הן למונח אזור הן למונח חבל; תחומים בהם מתקיים מכלול של פעולות או נקבע עבורם תפקיד ברור המונח חבל תואם אותם.

ספר זה עוסק אמנם ביחידה גאוגרפית שהגדרת החבל תואמת אותה, אלא שמודגשת בו תכונה אחת ועל ידי כך יש לשייכה למונח אזור. ואכן מטרתו של הספר להפגיש בין שני המונחים ולבחון תופעת נוף ייחודית במרחב גאוגרפי מתוחם ובזמן מסוים: את החוות וחברות המטעים במישור החוף בתקופת המנדט.

המפגש לא היה מייד; הוא נוצר בשלבים: ראשיתו בעבודת דוקטור שהפגישה אותי לראשונה עם צפונות השרון ועם מנחה שעודד לחקור, לחפש ולהוסיף ולנבור, גם כאשר התשובה אינה מצויה – פרופסור שלום רייכמן ז"ל. לימים שבתי לשרון והרחבתי סיוךי לצפון ולדרום, ולתהיותי נוספו מבנים שאת התשובה להימצאותם בנוף ולתפקודם לא מצאתי – לא בספרים ולא בארכיונים מוכרים. משום כך פניתי לקרובים ורחוקים שעדיין זוכרים. אלה שלחוני למשפחות וליחידים שפתחו בפני מגירות ובהן מכתבים ותצלומים, פרטוקולים ותעודות. ענייני בשרידיים אלה גבר ככל שהשתנו פניו של מישור החוף. פרדסים נעקרו, שכונות חדשות נבנו, כבישים נסללו, ובתוך כל אלה נותרו שדרת ברושים, שער ברזל מסוגנן, מחסן כלים, בית מידות נטוש וברכת מים, שהחשש להיעלמותם הלך ורב. החשש הוביל לחיפוש דרכים לשמר נכסים אלה. אלא ששימור הוא חסר ערך ללא התיעוד והסיפורים הנלווים, ללא ריכוז המידע והעברתו גם לאחרים. כל אלה הם שדחפוני לסיים את המחקר ולהוציאו לאור.

ספר זה לא היה מתאפשר לולא תמיכתם ועידודם של מורים וידידים: פרופ' יהושע בן-אריה, שיחסו החם והתעניינותו בשלבי המחקר והכתיבה דחפו אותי להשלים את המלאכה. פרופ' רות קרק, שעוקבת, מלווה ומבקרת את עשייתי וקריאתה כיוונה ספר זה. מרב התודות לרות גרסטן, מי שייסדה את בית הלורד – מרכז לתיעוד גוש תל מונד, לבת שבע לוינסון ממושב נטעים, ששכנעה אותי לבוא ולחקור אודות המשפחות פוליקנסקי, יפה וגורלנד, לתמר טוכלר, להדס רגב, למשפחת חומסקי, ובעיקר לשאול ולמיכל הגתי-חומסקי ז"ל, שהשיחות עמה והמכתבים ששמרה עזרו לי להבין טוב יותר את תפיסת עולמו של האב צבי חומסקי. תודה להדרה פז ממשואות יצחק שפתחה בפני אלבומים, ולולא תצלומיה וסיפוריה אודות אביה נורמן שיפר, היה הבית בכפר הדר נותר בכינויו בלבד – המשק הגדול בהדר. תודה לזיק מוואס מהעיר ססקס באנגליה, שהיה קצהו של החוט שהוביל לחשיפת הפרטים על גן הברון מנשה. שלמי תודה לעובדי הארכיון הציוני המרכזי, לעובדי גנוך ויצמן, לעובדים בארכיונים מקומיים ושומרים על כל מסמך ופיסת נייר – בבית שטורמן, בזכרון יעקב, בחדרה, בכפר יהושע, בכפר סבא, בנתניה, ברמות מאיר ובתל אביב. תודה למרואיינים הרבים שהקדישו מזמנם ועזרו לי לפתור חידות רבות. תודה לקוראים האנונימיים של כתב היד, אשר הערותיהם תרמו לדיוק ולהקפדה שהמחקר נדרש להם, ואחרונים – תודה לאישי, לילדי וליקיריהם, אשר בסבלנות אין קץ ליוו אותי בשוטטותי ובכתיבתי ימים כלילות.

עירית עמית-כהן